

В.Ф. Сагач, В.М. Києнко, К.В. Яценко

200 років від дня народження Миколи Івановича Пирогова

13 листопада 1810 р. в сім'ї казначея Московського провіантного депо Івана Івановича Пирогова народилася тринадцята дитина, син Микола. Дідусь, Іван Мокійович, якому вже перевалило за сто, з усмішкою взяв немовля на руки та сказав: «Господи, помилуй! Господи, благослови!...» Так почався життєвий шлях великого лікаря, дослідника і педагога, який уперше в історії медицини застосував наркоз і гіпсову пов'язку, а також поєднав науку і віру та став прикладом для багатьох поколінь лікарів. Коли Миколі виповнилося чотирнадцять років, він вступив на медичний факультет до Московського університету. Для цього йому довелося додати собі два роки. Вчилася йому легко. Крім того, доводилося постійно підробляти, щоб допомогти родині. Нарешті Пирогову вдалося влаштуватися на посаду прозектора в анатомічному театрі. Ця робота дала молодому лікарю безцінний досвід і переконала його в тім, що він повинен стати хірургом. Отримавши диплом, ще декілька років майбутній вчений вчився за кордоном.

Історія створення М.І. Пироговим оперативної хірургії та топографічної анатомії дуже цікава. Микола Пирогов, якому виповнилося 23 роки, стажувався у відомій на той час клініці Німеччини, переймав досвід у знаменитих хірургів Європи. І, як він писав у листах до друзів, його здивувало, що прекрасні «оператори»

фактично не знали, що вони оперують. Іноді доходило до того, що професор викликав прозектора та питав у нього, який орган або структуру оперує. В пошуках дієвого методу навчання молодий вчений вирішив застосувати анатомічні дослідження на заморожених трупах. Сам Пирогов це називав “крижаною анатомією”. Вже тоді він зрозумів, слід об'єднати вивчення хірургічної майстерності та знання анатомії, але не на схоластичному рівні, абсолютно відірваному від практики, а на основі клінічної анатомії, «анатомії хірургічної». Молодий учений зайнявся створенням абсолютно нової і до того не існуючої науки, створивши оперативну хірургію та топографічну анатомію, в яких органічно злилися хірургічні навички і техніка з анатомією. Через кілька років такого вивчення анатомії Пирогов видав перший анатомічний атлас під назвою “Топографічна анатомія, ілюстрована розтинами, проведеними через заморожене тіло людини в трьох напрямках”, який став незамінним посібником для лікарів-хірургів. З того часу вони дістали можливість оперувати, завдаючи мінімальних травм хворому. Цей атлас і запропонована Пироговим методика стали основою усього подальшого розвитку оперативної хірургії.

До професорської діяльності Пирогов готувався в університеті міста Тарту, який вважався найкращим у Росії. Тут, у хірур-

© В.Ф. Сагач, В.М. Києнко, К.В. Яценко

гічній клініці, Пирогов пропрацював 5 років, захистив докторську дисертацію. У віці 26 років його обрали професором Дерптського (Тартуського) університету. Через кілька років Пирогова запросили до Петербурга, де він очолив кафедру хірургії в Медико-хірургічній академії. Одночасно Микола Іванович керував організованою ним клінікою госпітальної хірургії.

Незабаром у його житті почалися випробування: тяжка хвороба самого Пирогова, після – смерть першої дружини. Залишившись з двома малолітніми дітьми на руках, вчений відчуває гостру потребу заспокоїти схвильовану душу. «Мені потрібен був відсторонений, недосяжний високий ідеал віри. І взявшись за Євангеліє..., а мені вже було 38 років від роду, я знайшов для себе цей ідеал». Він проніс його через усе життя і втілював у свою складну роботу євангельські принципи, хоча це було робити дуже нелегко. Треба згадати, у якому стані тоді перебувала хірургія. Наркозу, гіпсу, знеболювальних препаратів не було. Різали по живому. Серед хірургів існувало негласне правило: на крики й стогони пацієнтів не звертати ніякої уваги. Уміння зберігати холонокровність було обов'язковим для хірурга тих часів. Неможливість залишатися байдужим до чужого горя спонукала М.І. Пирогова до пошуків нових методів лікування. Дію наркозу він спочатку випробує на собі. І тільки переконавшись у позитивному результаті, застосовує його при оперуванні своїх пацієнтів. Вчений у 1847 р. вперше застосував наркоз на війні при облозі аулу Салти у вигляді інгаляцій хлороформу та ректального введення ефіру. Загалом він провів близько 10 000 операцій під ефірним наркозом. Надалі він ніколи не допускав, щоб пацієнтів оперували без заспокійливого ефіру. Ефірний наркоз ознаменував початок нової епохи в розвитку воєнно-польової хірургії та значно розширив хірургічні можливості. На Кавказі Пирогов також

уперше застосував перев'язку бинтами, просоченими крохмалем. Крохмальна перев'язка виявилася зручнішою та міцнішою, ніж лубки, що застосовувалися до того.

Історія початку використання гіпсу в медичній практиці дуже цікава. Одного разу Пирогов потрапив у майстерню знайомого скульптора і побачив там гіпсові форми, з яким скульптори працюють на проміжному етапі своєї роботи. Ось воно! Те, що потрібно хірургу! У 1854 р. він першим використовував гіпсову пов'язку на театрі воєнних дій у Севастополі як засіб транспортної та лікувальної іммобілізації, що дало можливість істотно обмежити первинні ампутації, які вважалися основною операцією при вогнепальних переломах кісток і ушкодженнях суглобів. Так, гіпс потрапив у лікарні та користується популярністю до нашого часу.

М.І. Пирогов дав класичний опис травматичного шоку, що і нині цитується в підручниках як неперевершене за точністю, образністю та повного відображення клінічної картини цього важкого ускладнення вогнепальних ран.

На величезному особистому досвіді, особливо під час Кримської війни, вчений переконався, що «від адміністрації, а не від медицини залежить і те, щоб усім пораненим без виключення була надана перша допомога, що не терпить зволікання». Під лікарською адміністрацією в польових умовах він розумів насамперед організацію сортування поранених. М.І. Пирогов першим за весь час існування воєн звернув увагу на те, що на полі бою є поранені різного ступеня тяжкості. І його заслуга в тому, що він запропонував медичне сортування поранених, так званий пироговській ряд. Микола Іванович організував Хрестовоздвиженську громаду сестер милосердя і ввів принцип сортування поранених на чотири категорії. Тому він справедливо вважається засновником спеціального

напрямку в хірургії, відомого як військова хірургія. Під час Другої світової війни всі воюючі країни використовували медичне сортування поранених. Ця доктрина до цих пір збережена в організації медичної допомоги в армії.

Ще одне важливе досягнення М.І. Пирогова полягає в тому, що до нього вогнепальні рани ніхто не оперував. При пораненнях кінцівок іноді застосовували ампутації для профілактики гангрені. Микола Іванович першим запропонував усіх потерпілих з вогнепальними ранами оперувати, тобто проводити первинну хірургічну обробку рани, яка давала змогу врятувати безліч життів.

Прогрес воєнно-польової хірургії багато сторіч стримувався незнанням причин гнійних ускладнень ран, невмінням боротися з болем і значною крововтратою, попередженням ушкодження судин під час операцій. Його фундаментальні дослідження з хірургічної анатомії кровоносних судин дали в руки хірургів ключ до попередження кровотеч під час оперативних утручань.

Все це дає можливість стверджувати, що М.І. Пирогов – основоположник воєнно-польової хірургії. Свої спостереження та наукові дослідження він виклав у декількох працях: «Початки загальної і воєнно-польової хірургії» (1864), «Звіт про відвідування військово-санітарних установ у Німеччині, Лотарингії й Ельзасу» (1871), «Лікарська справа і приватна допомога на театрі війни в Болгарії й у тилу діючої армії».

Повернувшись до Петербурга, на прийомі в Олександра II М.І. Пирогов доповів про негаразди в армії. Цар не став прислухатися до нього, а навпаки Пирогов упав у немилість і був «засланий» до Одеси на посаду опікуна Одеського та Київського навчальних округів. Микола Іванович багато уваги приділяв педагогіці, більше ніж 10 років він був опікуном освіти в Одеській області, а пізніше в Києві. У

київський період його життя була написана унікальна праця «Ілюстрована топографічна анатомія розпилів, яка зроблена в трьох вимірах через заморожене людське тіло». Сучасні вчені впевнені, що цю працю можна вважати предтечею комп'ютерної томографії.

М.І. Пирогов спробував реформувати систему шкільної освіти, що тоді склалася, але його дії призвели до конфлікту з владою, і вченому довелося залишити свою посаду навіть без права на пенсію. Саме тому в 51 рік, досягнувши світової слави та визнання, він із сім'єю, у 1866 р., переселяється в садибу Вишня, де організував безкоштовну лікарню. Микола Іванович продовжував оперувати хворих, привів до ладу великий дубовий ліс, посадив дві березові діброви, побудував дві греблі, млин. Учений займався також селекцією пшениці, винограду, троянд. Він написав багато дуже цікавих праць, присвячених філософії. Наприклад, він вважав, що самі по собі чоловік або жінка неповноцінні, тільки тоді, коли є єдність між ними, досягається гармонія.

У Петербурзі та в Дерпті, Сімферополі та Києві, у Німеччині й Італії, у Кишиневі й селі Вишня Микола Іванович був доступним і простим, приходив на допомогу на перший поклик хворої людини й завжди після операції ховав руки в кишені, щоб йому не надумали платити. Мало того, він видавав наукові праці і виручені гроші переказував на користь незаможних.

Із Вишні М.І. Пирогов тричі їздив за кордон, а також на запрошення Петербурзького університету для читання лекцій (на цей час він уже був членом кількох іноземних академій). Відносно надовго вчений лише двічі покидав масток: перший раз у 1870 р. під час прусько-французької війни, будучи запрошеним на фронт від імені Міжнародного Червоного Хреста, і другий раз, у 1877–1878 рр., вже в досить літньому віці, кілька місяців працював на фронті під

час російсько-турецької війни. За 5 тижнів він оглянув 70 воєнних лазаретів. Жив у тяжких умовах. Часто спав на підлозі, їв що прийдеться, переміщався на підводах або пішки. Лікарі всіх національностей товпилися біля ліжок поранених, де зупинявся маститий хірург, щоб перейняти прогресивні методи лікування, що врятували тисячі людей. Тут само, у Вишні, Микола Пирогов і упокоївся. Останніми словами хірурга були: «Життя, ти з метою мені дано». Була 20 година 25 хвилин 23 листопада 1881 року.

Своєю самовідданою і здебільшого безкорисною працею Микола Іванович Пирогов перетворив хірургію на науку, озброївши лікарів науково обґрунтованою методикою оперативного втручання. Девізом життя великого вченого--практика був біблійний вислів: «Віра без справ мертва». У цій людині поєднувалися велич генія і надзвичайна скромність. На прохання написати автобіографію він відповів: «...Для цього я не маю ніяких матеріалів під рукою і не збирав їх, тому що ніколи не думав писати власну автобіографію, і зізнаюсь, мало нею цікавився... Правда, іноді я мріяв написати історію моїх по-

милок». На честь видатного лікаря та ученого були організовані Пироговські читання, які об'єднали вчених різних країн і поколінь для вирішення сучасних проблем медицини та медичної освіти. Ім'я Миколи Івановича назавжди залишиться в народній пам'яті і є символом великого гуманізму, милосердя, патріотизму, працездатності, неосяжної любові до науки, що пройшли через весь його життєвий шлях.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Геселевич А.М. Летопись жизни Н.И. Пирогова. – М.: Медицина, 1976. – 98 с.
2. Кульчицкий К.И., Кланца П.А., Собчук Г.С. Н.И. Пирогов в усадьбе Вишня. – К.: Здоров'я, 1981. – 101 с.
3. Максименко А.Н. Николай Иванович Пирогов: его жизнь и встречи в портретах и иллюстрациях. – Л.: Медгиз, 1961. – 210 с.
4. Сімеон (Архієпископ Вінницький та Могилів-Подільський). Духовний шлях Пирогова // Молодий медик. – 2010. – № 5–6. – С. 1–12.
5. Федоров В. О. Он внес нравственные начала в русскую хирургию // Мед. газета. – 2010, 5 мая.
6. Шевченко Ю.Л., Козовенко М.Н. Духовное наследие Пирогова: докл. на IV Международ. Пирогов. чтениях, посвящ. 200-летнему юбилею со дня рождения Н.И. Пирогова. – Винница: Нац. медико-хирург. центр им. Н.И. Пирогова, 2010. – 20 с.